

Marko Štuhec

KRANJSKA SUITA ZA ZRCALO, VILICO, NOŽ, ŽLICO, KAVNO ROČKO, ČAJNIK IN NJUHALNI ROBEČ

Vsemogočna in nedoumljiva božja volja je leta 1657 ali 1658 Adama Sebastiana pl. Siezenheima, uradnika kranjskih deželnih stanov¹, za dalj časa priklenila na bolniško posteljo². Kaj pusto mora biti, če se pogreznjen med pernice in blazine, na rjuhah iz dvonitnika potiš pod svileno prešito odejo, zreš v nebo posteljnjaka in prenašaš bolečine³. Res, potrpežljivost je ena pomembnih krščanskih vrlin, a kljub temu se bolniku kazalec na uri komaj premika in dnevi - ponedeljek enak nedelji, torku, sredi...teko počasi. Kaj je storiti pacientu, izčrpanemu od terapevtskega polaganja pijavk na prsi ali od ustrezne množine purgativa v drobu⁴? Ali mu je res samo brezdelno ležati in čakati? Ali res le moliti in jadikovati, stokati in nadlegovati bližnje? Ne, to ni primerno uradniku preslavne dežele vojvodine Kranjske. Tudi čas prisilnega brezdelja je treba prebiti koristno. Kolikor pač dopuščajo oslabele moči. Seči po knjigi se je odločil Adam Sebastian. Branje utegne pospešiti uro, razgibati enolične dneve, pomagati pozabiti na bolečine. Pa tudi vzpodbuditi k

razmisleku in odločitvi. Skrbno je Adam Sebastian prelistaval knjigo za knjigo ter iz vsake, umni čebelici podobno, srebal sladki sok modrih izrekov in imenitnih učenosti. Nato pa sklenil prijeti za pero in v ljubeči naklonjenosti do plemenite mladine spisati knjigo⁵. Knjigo, ki bo mladim plemičem kakor svetlo ogledalo "v katerem se bodo prijetno poveselili, spodobno ogledovali in se mogli po mili volji lišpati in ličiti"⁶. Saj ne, da bi Adam Sebastian hotel skakati v zelje mestnim učiteljem in grajskim vzgojiteljem. To ne bi bilo prikladno stanu, ki mu pripada in službi, ki jo opravlja. Zdelo se mu je le, da "se dobrim stvarjem, ki jih ni nikoli preveč, vedno lahko doda še kaj"⁷. Sicer pa, pravi kakor v pojasnilo in opravičilo, so ga vodile besede modrega Seneka: "Numquam satis dicitur quod numquam satis discitur"⁸. Bodi tako, ali drugače, knjiga je bila nared in 15. januarja 1659, prav na predvečer devete obletnice poroke z Marijo Katarino Mazol⁹, se je Adam Sebastian podpisal pod uvod, napisan v devotnem slogu. Z njim je delo, prav po navadi časa naslovljeno z dolgim naslovom, posvetil "prečastitemu, presvetlemu in visokorodnemu vojvodi in knezu" ter plemičem in stanovom Štajerske, Koroške in Kranjske.

Radovedni bralec, ki je odprl to v Münchnu tiskano, prav malo izvorno, a dovolj spretno in logično sestavljeno kompilacijo različnih grških, rimskih, srednjeveških in renesančnih piscev, je na prvi strani ugledal grafiko Wolfganga Killiana¹⁰. Mlad plemič, idealna slika tistega, za katerega se je Siezenheim trudil, je upodobljen na njej. Napravljen po precej skromni različici mode "rhingrave"¹¹. Ogrnjen s plaščem, v črnem, nezapetem, kratkem sukniču razprtih rokavov, preko katerega se z desne rame k levemu boku spušča bandelir, na njem pa pomaknjen nazaj visi meč, bolj statusni znak kot

¹ Za biografske podatke glej SBL III, Ljubljana 1960-71, str. 307.

² Glej A. S. Siezenheimb, *New beglantzter Zucht=Spiegel der Adlichen Jugend*, München 1659, predgovor s. p.

³ "Als ich von der Allmögenden Götlichen Maistät nach der unerforschlichen Willen in ein langwürig: und zwar noch nit allerseits vollständig entbundenenes schweres Bethläger allergnädigst beurtheilt worden..." Kot v op. 2. Plemiške postelje lahko rekonstruiramo iz plemiških zapuščinskih inventarjev. Siezenheimov inventar sicer ni ohranjen, toda opisana postelja je sredi 17. stoletja v domovih kranjskega plemstva dovolj tipična, da lahko domnevamo, da je bila podobna tudi Siezenheimova.

⁴ O takratnih zdravnikih in terapiji glej P. Borisov, *Od ranocelništva do začetkov znanstvene kirurgije na Slovenskem*, Ljubljana 1977. Primerjaj tudi E. Grabner, *Volksmedizin - Wesen, Begriffe und Grundzüge*, v: H. Valentiniš, *Hexen und Zauberer*, Graz 1987, str. 75-84; H. Neunteufel, *Hausarzneien im Barock*, Graz 1978.

⁵ "...hab ich neben der lieben Geduld theils zu Linderung meiner erlittenen Schmerzen theils aber zu hinderbringung der schwermütigen Zeit manches Büchlein mercksamb durchblättert... und hieraus den bezuckerten Saft geistreicher Sprich und vorträglicher Lehren nach der Art der klugen hönig=Vöglein... eifrig gesambelt. Und obwohlen ich allerhand zeug oder Materien angetroffen...so hat doch mit ellichnälliger ergreifung der Feder meine zu der Liebste: und Edlen Jugendt sonderbahrt tragende Zuneigung der Gewichts=Vorschlag erhalten." Kot v opombi 3.

⁶ Ibidem.

⁷ Ibidem.

⁸ Ibidem.

⁹ L. Schiwiz von Schiwizhoffen, *Der Adel in den Matriken des Herzogtums Krain*, Görz 1905, str. 147.

¹⁰ Wolfgang Killian (1581-1662), augsburški slikar in bakrorezec. Glej: *Allgemeine Deutsche Biographie* 15, Leipzig 1882, str. 736.

¹¹ Za modo tistega časa glej A. Baš, *Oblačilna kultura na Slovenskem v 17. in 18. stoletju*, Ljubljana 1992; A. Vrišer, *Noša v baroku na Slovenskem*, Ljubljana 1993; F. Boucher, *20000 Years of Fashion*, New York 1987, str. 257 in dalje.

morilsko orožje. Snežnobelo srajco z ohlapnimi, v zapestju stisnjenimi rokavi nosi mladenič. Vrat mu oklepa padajoč, trd ovrtnik "rabat". V skoraj kot krilo širokih, le z dvema pentljama okrašenih, malo nad kolena segajočih hlačah, ki so modi dale ime, pokrit s črnim, polvisokim, operjenim klobukom, a brez čipk in ostalega Siezenheimu tako zoprnega, za mladega plemiča pa tako kvarnega lepotičja¹², stoji pred nami na terasi, zgrajeni na višavi, od koder se odpira panoramski razgled. Toda mladeniča ne zanima pokrajina pod njim. Svoj zamišljeni obraz, obrobjen z dolgimi lasmi, ki se z naravno mehkobo kodrajo vse tja do ramen, je obrnil proti nebu. Tam pa, glej! Trije zaobljeni krilatci veselih obrazov se spreletavajo. Frfotajo s perotmi in prožijo proti njemu v rezljan okvir vdelano zrcalo. Zrcalo, luksuz v plemiških domovih¹³. Zrcalo, predmet, skozi katerega, če si Alica, prideš v hišo za ogledalom, srečaš tam Cepetina, Cepetaja, Belo kraljico, Črnega viteza ali Leva¹⁴, če pa nisi, srečaš v njem samega sebe, se opazuješ, sprašuješ in popravljaš. "Zrcalce, zrcalce na steni, povej...!" In takšno do visokega sijaja zloščeno zrcalo bodi mlademu plemiču Siezenheimova knjiga.

V tej knjigi-zrcalu bodo on, a tudi njegovi starši, ki so zlasti za njegovo vzgojo v otroških letih najbolj odgovorni, našli rešitve in napotke za celo vrsto stvari. Siezenheim razpravlja o vsem. O vplivu zvezd na otrokova nagnjenja in o tem, kako ta nagnjenja spoznati. O dojenju in merilih za izbor dojilje, če plemiška mati sama - kakšna škoda, pravi Siezenheim - nima svojega mleka. O dobrih navadah, ki naj bodo mlademu plemiču privzgojene: strahu božjem, sramežljivosti, vljudnih manirah in kretnjah, delavnosti in pogumu. O kazni in nagradi. O škodljivosti brezdelja in pomembnosti izobrazbe. O posameznih telesnih delih ter pomenljivosti njihovega izgleda ali o koristi potovanja in nevarnostih, ki prežijo v tujih deželah. Siezenheim spremlja plemiškega mladeniča od spočetja preko otroštva vse tja do dvajsetega leta starosti in čez. Med veččinami in spretnostmi, ki jim uglajen mlad mož mora biti kos pa je tudi sukanje jedilnega pribora in obnašanje pri mizi. Saj, ali ni neki zdaj med zaprašeno šaro zavrženi mož s košato belo brado in dolgimi lasmi pred več kot 130 leti zapisal vrstice, ki naj bodo na tem mestu navedene zgolj v spomin na njegovo nekdanjo slavo, ko je bil izhodišče in referenca večine družboslovnih razprav na Slovenskem: "Lakota je lakota; toda lakota, ki golta surovo meso s pomočjo petih prstov, je druga

lakota kot tista, ki jo zadovoljujemo s kuhanim mesom, ki ga jemo z nožem in vilico"¹⁵.

Prva stran Siezenheimove knjige

Izhodišče Siezenheimovega normiranja vedenja pri mizi je ugotovitev, da se pri posameznikih dogajajo številne grobosti. Zaradi storjenih nerodnosti pri jedi se mora tako marsikdo od udeležencev kakšne gostije lepo molče sprijazniti z vzdevkom klada ali neotesanec¹⁶. Kot didaktično ponazorilo, ki naj bralca za problem napravi občutljivega, služi Siezenheimu nekoč prebrana zgodba o takem grobijanu, ki je prišel v goste k nekemu gospodu Janu Dusi. Sedel je ta tip zraven gospoda von Müllna. Ni ga poznal, zato je kar preko mize vprašal gostitelja, kdo da je ta človek in pri tem s prsti kazal na svojega soseda. Ker je le-ta opazil, da teče beseda o njem, je hotel gostitelj sramoto omiliti in obrniti pozornost neslaneža na pasteto na mizi ter z mislijo, da ga bo utišal, rekel: "Jej artocreas. To je pasteta". Komaj pa besede dobro izusti, poda omenjeni gimpelj gospodu von Müllnu kozarec vina rekoč: "Na vaše gospostvo

¹² Siezenheim, n. d., str. 252, 311 in dalje.

¹³ V kranjskih plemiških zapuščinskih inventarjih, ki so nastali v letih 1651-60 najdemo ogledala le v 17,6 % inventarjev.

¹⁴ Glej L. Caroll, Alica v ogledalu, Ljubljana 1978.

¹⁵ MEID IV, str. 23.

¹⁶ Siezenheim, n. d., str. 272.

napijam, gospod Artocreas!". Izrečena napitnica je nato povzročilo splošen posmeh¹⁷.

Že iz te uvodno motivacijske zgodbe so konkretno razvidni nekateri prekrški pravil in sankcije, ki so zadele o lepem vedenju za mizo nepoučenega nesrečnika. Kazati s prstom na prisotnega in govoriti o njem ter ne poznati jedi in to nespretno pokazati celemu omizju so prekrški. Kretnje, besede in nevednost. Sankcije pa so posmeh in žaljivi vzdevki. "*Gimpel*", "*der grobe Knopf*", "*Schmecksbrätlein*", "*Kornhammer*" ali "*Schulfuchs*" vzbujajo neprijeten in osebno integriteto ogrožajoč občutek sramu. Prav ponotranjenje tega občutka in strah pred njegovim doživljanjem v javnosti naj bo mehanizem, ki naj prepreči neustrezno vedenje.

Po tem, ko Siezenheim opiše navedeni negativni zgled, začne ukazovati. Eno za drugo natrese celo vrsto zapovedi in prepovedi. Vse so usmerjene v reduciranje, zadrževanje in prikrivanje razpoloženja, kretenj, želja, občutkov, dotikov, pogledov in misli. Začenjajo se, preden je jed postavljena na mizo, saj je že tedaj z dušo in s telesom treba nekaj postoriti. Treba si je umiti roke in izreči Bogu zahvalo ter ga prositi za blagoslov. Treba je sesti za mizo, ki ni samo uporabna ravna plošča na podstavku, ampak družbeno razčlenjen prostor z različno vrednotenimi pozicijami, kamor gostje sedajo po določenem vrstnem redu in pod določenimi pogoji. Na častno mesto, žal ga Siezenheim ne opredeli, plemiški mladeč ne sme sesti brez povabila¹⁸. Če pa je povabljen, naj povabilo sprva prijazno odkloni, sprejme pa le, če je mišljeno resno. A tudi tedaj predvsem zato, da ne bo dajal vtis trmastega posebnosti: "*...če te pa tja zares posadijo, sprejmi to z vljudnostjo, da ne boš veljal za svojeglavca*"¹⁹. Siezenheimova navodila v zvezi s častnim mestom kažejo, da pri obnašanju za mizo ne gre le za hlinjenje gosta, ki mora zaradi vljudnosti povabilo na častni prostor najprej odbiti, tudi če si tam želi sedeti. Hlinjenje je lahko tudi del gostiteljeve taktike. Povabilo na častno mesto, kakor vidimo, ni nujno mišljeno resno. Opraviti imamo torej z dvojnim pretvarjanjem in na to igro, da imajo namreč besede poleg denotativne tudi konotativno raven in lahko hkrati pomenijo več in manj kot obsega njihovo osnovno semantično polje, na to igro mora biti mlad mož plemiškega stanu pripravljen in zanj primerno izurjen. Preden sede k mizi mora

mladenič uravnati tudi svoje razpoloženje. Veselost, a ne predrznost, je zaželjena, žalost in težke misli pa naj spere tista voda, s katero si je bil umil roke²⁰. Umirjene volje naj bo torej, tako da v družbi ne bo izstopal.

Ko je plemič za mizo, se prepovedi in zapovedi nanašajo na posamezne dele telesa in držo oziroma kretnje, ki jih je z njimi moč početi. Siezenheim normira držo rok, komolcev, prstov, nog in glave. Roke je treba spodobno držati na mizi, nikakor pa jih ne prekrižati, držati v naročju ali celo na krožniku. Prav tako si z rokami ni dovoljeno brisati ust. Za to naj se uporablja serveta. Komolci na mizi nimajo kaj iskati. Prepovedano je vrteti prste, jih uporabljati za seganje po sol v solnico, z njimi lomiti kruh ali jih oblizovati. Noge pri mizi ne smejo biti vržene ena čez drugo in gost z njimi ne sme mahedrati. Za mizo je treba sedeti razoglavl. Le če je to v deželi v navadi, ali je gost izrecno pozvan, lahko obdrži pokrivalo. Prav tako nespodobno je praskanje po glavi ali brskanje po zobeh²¹. Naslednja skupina prepovedi se dotika zadržanost pri sami jedi in pitju. Pravilo je zmernost, saj trije požirki pri obroku mlademu plemiču zadoščajo. Zmernost je utemeljena s fiziološkimi in medicinskimi razlogi. S prvim požirkom je pogašena žeja, drugi navlaži zalogaje hrane, tretji krepi kri. Kadar pa mladenič pije, ne sme nagibati glave daleč nazaj. Kakor pri sedanju za mizo je treba počakati tudi pri serviranju jedil. Plemiču se ne spodobi planiti po hrani, počaka naj, da mu jo ponudijo. Nikar naj ne je hlastno, temveč naj od časa do časa napravi odmor, spregovori kaj pametnega ali prisluhne temu, kar gostje govorijo in se pri tem prijazno smehlja²². Nadaljna pravila lepega vedenja pri jedi zadevajo odnose med sedečimi za mizo. Nekatera zmanjšujejo možnost intimnih telesnih stikov med gosti. Plemič ne sme prijemati jedi kar povprek, pomakati v omako zalogaja, ki ga je že imel v ustih, ali tak na pol pojejen kos ponuditi komu drugemu. Prav tako ni dovoljeno ponovno vzeti že odložen objeden kos hrane ali obglodano kost. Omejevanje dotikov pa se ne nanaša samo na bolj ali manj intimne telesne stike. Izriniti je treba tudi odvečne, radovedne poglede in vizualizacijo ostalih pri mizi prisotnih oseb: "*Ne glej nikogar, kaj in kako je...*", zapiše Siezenheim²³. Druga pravila urejujejo določeno enakopravnost med njimi, enakopravnost, ki temelji na slučaju razporeditve jedi v skledi. Ni namreč dovoljeno obračati sklede in na ta način prav

¹⁷ Ibidem. Za besedo *artocreas*, ki pomeni jed iz kruha in mesa glej *Ausführliches lateinisch-deutsches Handwörterbuch*, Leipzig 1879, str. 562.

¹⁸ "*Besitze nit für dich selbst das erst und ehrlichste Orth der Tafel...*" Siezenheim, n. d., str. 273.

¹⁹ "*...wirst du aber ernstlich dahin gestellt nimb es mit höflichkeit an damit du nicht für eigensinnig gehalten werdest*". Isto, str. 274.

²⁰ "*Demnach gleich wie man bey denen Gesellschaften fröhlich doch nicht frech sein sollte: Also muss imgleichen durch das genommene handwasser...aller schwerer Muth und Trawrigkeit hinwegwaschen werden*". Isto, str. 273.

²¹ Isto, str. 274, 276.

²² Isto, str. 274, 275. Glej tudi sliko 2.

²³ "*Siehe niemand inständig an was und wie er esse*", Isto, str. 276.

predse spraviti najboljši kos. Prav tako ni spodobno nastavlјati krožnika, kadar razkosavajo pečenko, temveč je treba počakati na ustrezen poziv. Tudi gledati druge, kaj in kako jedo ali pijejo, ni spodobno. Brzdati pa je treba še radovednost in se vzdržati pogledov proti kuhinji z namenom ugotoviti, kaj bo na mizo še prišlo²⁴. O odnosu do gostitelja pa govori Siezenheim, ko pravi, da naj se povabljenec nespametno ne zmrduje nad prinesenimi jedmi, a tudi hvali naj jih ne preveč, kajti prevelika hvala je neokusna. Če gostu kakšna ponujena jed ni po volji, je ne sme odkloniti z besedami, da je ne mara. Najprej naj se vljudno zahvali, ob vztrajanju pa se opraviči, da mu ne dene dobro²⁵. Med spretnostmi, ki so za mladega plemiča nujne, je znanje razkosavanja. Kajti zajca ne razrežeš enako kot kopuna in jerebice ne tako kot vestfalsko šunko²⁶.

274

Anderer Theil.

an/damit du nicht für eygensinnig gehalten werdest. Siß du / so halte beyde Hände fiersam auff dem Tische / nicht übereinander / weder auff dem Teller / oder in der Schöß. Wirff die Füß nicht einen über den andern / schendere auch nicht darmit als ob du woltest die Hunde aufleuten. Fahre nicht mit dreyen Fingern in das Saltzfaß / sondern gebrauchte dich des Messers. Lege den Ellenbogen nicht auff die Tisel / auff daß man nicht sagt / der Drescher hat sich müd gearbeitet / weil er seinen Flegel rajen laße. Siße nicht zu Tische / mit bedecktem Haupt / es seye dann des Lands Gebrauch / oder du wirst es zuehnen geheissen. Fange nicht geschwind das Essen mit dem Trunck an / dann es ist vnblöblich / vnd der Gesundheit schädlich. Iß die Speiß vor hinab / vnd wisch den Mund nicht an die Hand / oder Ärmel / sondern an das Tischfaß / oder den Teller. Trinke nicht zu begierig / zu malen ein Jüngling bey einer Mahlzeit / über drey mal nicht trincken soll; Der erste Trunck lösche den Durst / der andere befenchte vnd schleimige die Speiß / der dritte aber vermehre vnd stärke das Geblüt. Zerbreich das Brodt nicht mit den Fingern / sondern schneide es erbarlich. Trincke das Angebissen nicht wider in die Drühe / dann es ist Vnwißlich. Sey nicht der erste in allen Speisen / vilmehr

Navodila so bila res natančna

Poleg naštetega Siezenheim obravnava še en problem: odnos gostov do psov. Psi predstavljajo nepogrešljiv del vsakdanjega življenja. V poznem srednjem veku jih najdemo ob človeku v celi vrsti življenjskih situacij. Ob njem so kadar dela, pleše,

sedi pri mizi ali umira²⁷. Podobno je bilo tudi v času, ko je nastal obravnavani bonton, saj sicer avtor ne bi govoril o psih v jedilnici in opominjal, kako naj se za mizo sedeči do njih vedejo. Miza je kraj, kjer je prepovedano živali hraniti in se jih dotikati: "Tujim psom hrano metati je ostudno. Še bolj neumestno pa je pse prijemati in jih božati"²⁸. Posebej neprimerno je metati kosti pod mizo in s tem povzročiti pasji prepir. "To je prisotnim prav nadležno"²⁹, pravi Siezenheim, ki razen tega, da poudari nadležnost pasjega ravsa, kot razlog za prepoved navede tudi higieno. Metati kosti pod mizo pomeni onesnažiti tla. Pomembna postaja čistoča jedilnice!

Miza je potemtakem prostor jasno definiranega vedenja, kjer cele vrste stvari ni več dovoljeno početi in kjer povečana družbena občutljivost in strožja družbena prisila omejujeta posameznikovo spontanost. Zahtevana spodobnost pri jedi je tako zadrževanje pred drugimi. Motivirata jo ozir do drugega in strah pred poškodobo lastnega dostojanstva. Za kršilce navednih norm pa ima Siezenheim spet na voljo primerjave, ki jih družbeno degradirajo, ali jih celo vzporejajo z živalmi. Kdor pri pitju glavo nagiba daleč nazaj je podoben gosi, kdor požira velike zalogaje je kot škorklja, vrtenje prstov in igranje z nožem daje podobo norosti³⁰, pomakanje že objedenih kosov hrane v omako ali ponujanje že načetih jedi naokoli pa je kmetavzarsko. Podobno kot Siezenheim poglavje o obnašanju pri mizi začne, ga tudi konča. Za zaključek spet uporabi negativni zgled. To pot v ta namen služi nerodni Fabian, katerega nerodnosti smeši sedemkitična pesem³¹.

Toliko Siezenheim. Za poznavanje jedilne kulture pa je poleg bontonā, ki normira vedenje in izraža zaželjeno stanje, treba upoštevati tudi resničnemu življenju bližje vire. Takšni viri so plemiški zapuščinski inventarji. Zapuščinski inventarji so popisi imetja določene umrle osebe. V njih so v rubrikah srebrnina, namizno perilo, kositrno, bakreno, medeninasto ali majolično posodje, hišna oprema in kuhinjsko posodje popisani pri jedi uporabljani predmeti. Naša analiza temelji na vzorcu 122 inventarjev. Vzorec obsega vse kranjske ple-

²⁴ Isto, str. 275, 276.

²⁵ Isto, str. 275.

²⁶ Isto, str. 276.

²⁷ Primerjaj upodobitve v H. Kühnel (Hrg.), *Alltag im Spätmittelalter*, Graz-Wien-Köln, 1986 (3), str. 111, 128, 137, 146, 169, 177, 217, 249, 270, 297, 345.

²⁸ "Fremden hunden die Speis fürwerfen ist hässlich. Die hunde bei der Tafel begreifen und streichen ist noch ungeschickter", Siezenheim, n. d., str. 275.

²⁹ "Denenselben die Beiner unter Tisch werffen den Boden besundlen und dadurch ein Hundsgezänk zuzurichten ist den Anwesenden gar verdrieslich". Siezenheim, n. d., str. 275.

³⁰ Ne pozabimo, da je 17. stoletje doba patologizacije in skoraj kriminalizacije norosti. Glej M. Foucault, *Istorija ludila*, Beograd 1980.

³¹ Siezenheim, n. d., str. 277, 278.

miške inventarje, ki so ohranjeni iz desetletja 1651-60 in desetletja 1701-1710 in nekatere zanimive primerke, ki so nastali izven, a dovolj blizu obeh izbranih obdobj. Bolj ali manj diferenciran pribor, posodje, namizno perilo in pohištvo, ki jih najdemo zabeležene v inventarjih, predstavljajo materialne pogoje obeda, način rokovanja z navedenimi stvarmi in pravi trenutek njihove uporabe pa skupaj z opisanimi pravili pomenijo ponotranjenje določenega vedenjskega koda pri uživanju hrane³².

In kakšno pot je hrana napravila iz kuhinje v jedilnico, iz železnih ponev, ražnjev in rešetak za peko, iz železnih ali glinastih loncev, iz bakrenih tortnic in kotlov na velike hrastove, orehove ali smrekove mize, okrogle ali oglate, s krili ali brez njih, kjer se je za nekaj časa vsem na očeh in vsem v občudovanje ustavila, ter od tam v plemiška usta. Zapletenost in posrednost te poti je dober znak značilnosti neke civilizacije. Hrana se je v plemiških bivališčih pripravljala v posebnem za to določenem prostoru, v kuhinji. Rezanje, strganje in sekljanje, žvrkljanje, mesenje in valjanje, stepanje, mešanje in mletje, cvrenje, pečenje in kuhanje je bilo skrito tujemu pogledu, vohu in sluhu, na mizo so jedila prihajala skoraj do konea obdelana in pripravljena za uživanje. V kuhinji, kjer sta sicer kraljevala razmeroma poceni železo in baker, je prišla hrana v stik z dražjima kositrom in majoliko. V skledah in pladnjih različnih velikosti je bila odnesena na mizo. Ta je bila pogrnjena s prtom. Z damastnim za svečanejšo priložnost, sicer s takim iz dvonitnika ali mikanega platna. K prtju je kot obvezen del namiznega perila sodila še brisača in dueat servet. Opozicijo prazničnega in vsakdanjega v zvezi z namizno opremo plastično ilustrirajo zapisi v inventarju Francea Viljema Zergollerna iz leta 1710, kjer šestim prtom in dvainsedemdesetim servetam iz finega damasta sledi cnako število prtov in servet iz dvonitnika "*zum ordinari gebrauch*"³³. Na mizi je bila hrana iz skled in pladnjev nadevana na kositrne krožnike. Tam je bila do konea razrezana in z možnim dodatnim soljenjem, okisanjem ali dosladkanjem prilagojena osebnemu okusu. S krožnikov so bili zalogaji prineseni v usta s srebrnimi žlicami in vilicami. Te so imele podobno kot noži srebrne le

ročaje, njihovi roglji pa so bili železni³⁴. Sploh pa je miza prostor za srebrne predmete. Poleg pribora so tam na razpolago še srebrni namizni bokali in pivske posode, jušniki, solnice, posode za kis, sladkornice, srebrne "*steklenice*" različnih velikosti in oblik ter svečniki. Zraven srebrnega posodja imata na mizi mesto še kositrno: vrči in kositrnice, solnice in posode za kis, ter majolično posodje: vrči, skleda, skodele in skodelice za sadje ali sladkarije.

Struktura in raznolikost predmetov, ki so kranjskim plemičem služili pri jedi, jasno kažeta individualizacijo njihove uporabe. Eni sami osebi namenjen pribor, krožnik in servete predstavljajo jedilni standard tako sredi 17. kot v začetku 18. stoletja. Jesti s svojim priborom iz svojega krožnika, piti iz svojega kozareca, čaše, vrča, bokala ali kositrnice pomeni preprečevanje tesnega telesnega stika z drugimi pri mizi, zlasti stika z intimnimi deli telesa, z usti. Postavljanje pregrad, redukcija dotikov in vzpostavitev natančnejše opredeljenega osebnega prostora je zagotovljena tudi z množico stolov. Posebej za k mizi namenjeni, praviloma oblazinjeni stoli z naslonjali, v inventarjih označeni kot "*taffelsessel*", omogočajo dokaj poljubno mikrodržo telesa. Hkrati pa za razliko od klopi prostor jasno omejuje in sedečega ločuje od soseda. Spreminjanje vedenja pri jedi, ki je v 16., 17. in 18. stoletju v evropskih plemiških krogih od skromnega srednjeveškega pribora in posodja, od zajemanja iz skupnih skled, jemanja trdih delov hrane s prsti ter pitja juha in pijače iz skupnih pivskih posod privedlo do močno diferenciranega jedilnega orodja in sofisticiranih, ritualiziranih jedilnih navad³⁵, je na Kranjskem v obravnavanem času v polnem razmahu. Ni pa še povsem končano. Če število inventarjev z vilicami že sredi 17. stoletja dopušča trditev o razmeroma dobrem poznavanju tega takrat še novega pripomočka in se v začetku 18. stoletja delež inventarjev z vilicami poveča za nadaljnih 15%, to je na skoraj 60%, so sredi 17. stoletja povsem izjemni, v začetku 18. pa še vedno zelo redki inventarji s servirnimi noži, žlicami ali vilicami. Servirni pribor, ki najbolj dosledno in korenito onemogoča intimni stik oseb za mizo, se torej šele začenja pojavljati³⁶. Vendar pa kranjski

³⁴ V inventarjih je na primer zapisano "*zwölf messer undt pironen wögt zusomben mit eisen lot 98*". Glej AS, ZI, fsc. 26 lit. K št. 31, str. 16.

³⁵ Poleg v opombi 32 navedenih del glej tudi H.Kühnel (Hrsg.), *Der Alltag im Spätmittelalter*, Groz 1986 (3), str. 210 in dalje.

³⁶ V storejši skupini najdemo vilice v 23 inventarjih (45,1%), v mlajši skupini v 42 inventarjih (59,2%). Medtem ko so v storejših inventarjih pogosto novedene posamezne vilice, je v mlajši skupini veliko več kompletov, sestavljenih iz 12 nožev in 12 vilic. Prov strukturo zapisa pa kaže, da je bila vilica še v začetku 18. stoletja inovacija. Skoraj dosledno je navedeno kot priklina k nožu, čeprav najdemo tudi vilice iz slabšega materiala, ki so nomenjene za vsakdanjo uporabo in so torej že

³² O tem glej N.Elios, *Über den Prozeß der Zivilisation I-II*, Frankfurt am Main 1978, glej 1. del str. 111-171. Prvič je delo skoraj neopoznano izšlo že pred 2. svetovno vojno, provi odmev po je doživelo v sedemdesetih letih. Primerjaj še R. Sondgruber, *Die Anfänge der Konsumgesellschaft in Österreich*, Wien 1982, str. 216 in dalje; J. Revel, *Les usages de la civilité*, v: P. Ariès/G. Duby (eds.), *L'histoire de la vie privée III*, Paris 1986, str. 168 in dalje; J. L. Flondrin: *La distinction par le goût*, n. n. m., str. 268 in dalje; H. Ost, *L'ort et la table*, Neuchâtel 1982.

³³ AS, ZI, fsc. 52 lit. Z št. 20, str. 51.

plemiči v jedilni kulturi nič ne zaostajajo ne za štajerskimi, ne za drugimi avstrijskimi plemiči, saj leta 1651 na banketu ob poklonitvi štajerskih stanov v Gradcu vilic ne uporabljajo, neznane pa so tudi v Leopoldovemu oblačilnemu redu iz leta 1671, ki poleg oblačilnega razkošja poskuša omejevati tudi razkošno uporabo srebrnine³⁷. In prav tako kaj bistveno ne zaostajajo za drugimi evropskimi družbenimi elitami³⁸. Spremembe v obnašanju za mizo so postopne in dolgotrajne. Skupaj z nadziranjem, uravnavanjem, prikrivanjem, omejevanjem in osamitvijo telesnih funkcij kot so uriniranje, ekskrementiranje, pljuvanje, kihanje, ali premočno gestikuliranje višajo družbeni prag tolerance in silijo posameznika v zadrževanje afektov in samokontrolo. Norbert Elias je z analizo bontonov, nastalih od konca 15. do srede 19. stoletja, te procese sijajno zaznal in pokazal, kako dolgo traja, da določeni v vrhnji družbeni plasti razviti vedenjski vzorec postanejo splošna norma³⁹. Na podlagi inventarnih popisov jedilnega pribora, namizne posode in perila ter zgoraj predstavljenega odlomka iz Siezenheimovega priročnika lahko brez oklevanja zatrdimo, da so kranjske plemiče v 17. stoletju ti procesi temeljito zajeli in gnetli.

Ob gornji analizi sem izhajal iz stalne in splošno veljavne sheme pri mizi potrebovanih in uporabljenih predmetov. Individualna žlica, nož, vse bolj tudi vilica, pa krožnik, pivska posoda, serveta in stol so za plemstvo norma, razvidna takorekoč v vsakem inventarju. Toda kakor je osnovni standard razviden, so razvidni tudi različni načini njegovega praktičnega uresničevanja. Uporabljane stvari iz srebra, kositra,

majolike in platna ne služijo le osnovnemu namenu in niso le znak uglednosti manir ter za čas, prostor oziroma družbeno skupino običajnih navad. Prav tako so znak posameznikovega bogastva, družbenega statusa in okusa, a tudi težnje po razkazovanju in ustvarjanju videza o domnevem bogastvu ali statusu. Res, skoraj vsak plemič ima srebrno žlico, toda nima jih vsak 81 ali 76 kot jih imata baron Rudolf Paradajser sredi 17. in grof Jurij Andrej Trilek v začetku 18. stoletja. Res, srebrno žlico ima skoraj vsak, a ni vsaka žlica pozlačena, "*von erhöbter arbeit*" in z žigom augsburški srebrarjev. Sploh pa na plemiških mizah prevladuje kositer. Veliki predmeti - krožniki in skleda - so kositrni, srebrni so manjši predmeti - pribor, skodelice in bokali. V splošnem velja, da pravega razkošja na mizah ni bilo videti. Zares sijajno je lahko mizo pogrnili le grof Thurn-Valssassina. V njegovem leta 1654 sestavljenem inventarju srebrnih ni le 36 žlic, 6 vilic, 12 nožev - ves ta pribor je tudi pozlačen -, srebrnih ni le 10 bokalov, 2 velika pladnja, španska solnica, 5 posodic za kis ter 6 ražnjev za ptice, iz srebra je tudi 12 krožnikov in celo 27 skled. Vse njegovo namizno posodje je tehtalo 117 funtov (65,5kg) in je bilo vredno približno 2500 goldinarjev⁴⁰. Srebrni krožniki in srebrne skleda so v izbranem vzorcu izjema. Iz petih pozlačenih srebrnih krožnikov je 1703 na Brdu jedel baron Ferdinand Ernest Apfaltrer, tri srebrne skleda z družinskim grbom pa je na Ponovičah leta 1701 čuvala baronica Marija Renata Wüzenstein. Vendar je njuna druga srebrnina popolnoma neprimerljiva s Thurn-Valssassinovo. Če se Apfaltrer še lahko postavi z enajstimi srebrnim žlicami, sicer staromodnimi, nožem in vilico, ter tremi srebrnimi in pozlačenimi pladnji, parom solnic, sladkornico in posodico za kis, so baroničine skleda bolj kot kaj drugega videz, saj so ostalo njeno namizno srebrnino predstavljal le še tri solnice, skledica, nož in vilica⁴¹. Srebrnih krožnikov in skled si niso privoščili niti posestnik Radeč in Krškega baron Rudolf Paradajser, gospod na Igu in Iškem turnu Erazem pl. Engelshausen, materialno dobro stojčča pravnik dr.

rutinsko ukareninjene v vsakdanjik: "Ein duzet Messer undt gabel zum täglichen gebrauch, davon die heften von hiershen horn" (glej inventar barona Johana Lorentza Werneka iz Volavč iz leta 1710 AS, Zl, fsc. 50 lit. W št. 70, str. 62). Poseben servirni pribor najdemo v dveh inventarjih starejše skupine (3,92%) in osmih inventarjih mlajše (11,3%).

37 O tem glej Sandgruber, v opombi 32 navedeno delo, str. 219. Primerjaj tudi G. Jontes, *Steirisches Leben in der frühen Neuzeit*, v: H. Valentinič, *Hexen und Zauberer*, Graz 1987, str. 32 in dalje, kjer avtor med drugimi obravnava tudi materialno kulturo posameznih predstavnikov višjih slojev štajerskega prebivalstva.

38 Za pojav in uporabo vilic in razvoj jedilnega pribora v Evropi poleg v opombi 32 navedenih del glej še F. Braudel, *Materialna civilizacija in kapitalizem I*, Ljubljana 1988, str. 242 in dalje; J. M. Constant, *La vie quotidienne de la noblesse française aux 16. et 17. siècles*, Paris 1985, str. 219 in dalje; E. Friedell, *Kulturgeschichte der Neuzeit*, München 1984, str. 528; J. Levrone, *La vie quotidienne à la cour de Versailles aux 17.-18. siècles*, Paris 1965, str. 66; A. Pospiech, *Majatek osobisty w świetle wielkopolskich posmiernych inwentarzy ruchomości z XVII. wieku*, v: *Kwartalnik historii kultury materialnej* 29 1981/4. (Na članek me je opozoril in ga v okviru seminarskega dela predstavil študent zgodovine A. Križ, ki se mu na tem mestu zahvaljujem.) J. Mal, Stara Ljubljana in njeni ljudje, Ljubljana 1957, str. 186.

39 Elias, v opombi 32 citirano delo.

40 Za Valssassinovo srebrnino glej AS, Zl, fsc. 46 lit. T št. 7, str. 10-20. Ob posameznih srebrnih predmetih je navedena teža. 27 srebrnih skled tehta na primer 46 funtov (25,76kg). Vrednost lota srebra je možno dobiti v nekaterih inventarjih, vendar je problem v tem, da je vrednost odvisna ne le od teže, temveč tudi od čistine srebra. Lot osem lotnega srebra je v inventarju Jožefa Tenepla pl. Trnava vreden 32 krajcerjev, lot deset lotnega srebra 40 krajcerjev, lot šestnajst lotnega srebra 64 krajcerjev (AS, Zl, fsc. 46 lit. T št. 9, str. 13 in dalje). Kot osnovo za izračun sem vzel čistino desetih lotov, ki je v inventarjih najpogostejša. Vsa srebrnina v Valssassinovem inventarju pa je tehtala 156 funtov (87,36kg) in je bila vredna okoli 3328 goldinarjev, kar je približno 10 hub. Vendar je grof jedel tudi iz kositrnega posodja, saj je popisanih 62 kositrnih krožnikov in 96 kositrnih skled.

41 AS, Zl, fsc. 2 lit. A št. 29, str. 7; fsc. 50 lit. W št. 59, str. 3.

Otto in dr. Pučar, o katerem Valvasor pravi, da je bil "sehr reich"⁴², višji prejemnik sredstvenine Gašper Kušlan, lastnik Otočca Janez pl. Sonce in ljubljanski trgovec Jožef Tenešle pl. Trnau, ki imajo sredi 17. stoletja največ srebrnine. V začetku 18. stoletja pa so brez srebrnih krožnikov in skled shajali ugledni kranjski plemenitaši: grof Dietrich Auersperg, grofica Katarina Elizabeta Auersperg⁴³, grof Trilek, ali grof Jurij Seyfried Purgstall, katerega namizna srebrnina obsega le devet žlic, dvanajst nožev in vilic ter pozlačeno skodelico. Kakorkoli, srebrnina, ki je pogosto prihajala iz Augsburga, včasih tudi z Dunaja, Gradca, Nürnberga ali Benetk, je bila draga in za povprečnega kranjskega plemiča luksuz. Zanj je sicer bil pripravljen odvezati mošnjo, a je pred tem moral premisliti, kako obrniti krajcerje v njej in temu se odpovedati. Sicer pa, nova obleka za otroka lahko počaka!⁴⁴

Za konec razpravljanja o pogrnjeni mizi se ozrimo še na en vidik diferenciranja jedilnega pribora in perila. Vse inovacije v tej zvezi namreč niso posledica sprejemanja oziroma utrjevanja tega ali onega od elementov nove jedilne kulture. Če lahko na ta način razumemo vilice ali servirni nož, pomenijo popisane kavne skodelice in žličke, sladkornice in čajniki pojav novih prehrabnih artiklov, novega okusa, užikov in družabnosti. V času, ki ga obravnavamo so sladkor, kava in čaj v plemiškem okolju drage novosti. Tako najdemo sredi 17. stoletja sladkornice le pri baronih Barbu in Paradajserju in pri višjem prejemniku nakladnine Štefanu pl. Mušliču⁴⁵. Srebrne, so z dragocenostjo kovine, iz katere so jih oblikovali augsburški srebrarji, poudarjale dragocenost svoje vsebine⁴⁶. O kavi v inventarjih iz istega časa še ni sledov. V onih, nastalih v začetku 18. stoletja, pa jo že najdemo. Toda nanjo praviloma ne naletimo v rubrikah, ki imajo zvezo z mizo in prehrano, največkrat se nam kava izda v rubriki obleke. Kakor pred njo že drugi eksotični sadeži na primer limone, pomaranče in cimet ali živali je kava prevzela dodatno funkcijo in označuje barvo. V ilustracijo: škofjeloški trgovec Anton pl. Zanetti ima

v začetku 18. stoletja "ein cave farber pelz", "ein zitroni farben Rokh", pa še eno temno, že nekolikantj ponošeno suknjo "sambt der vesti von zimethfarben Tuech". Taftasti španski rokavi na suknji baronice Marije Ane Valvasor sredi 17. stoletja so pomarančne barve, eden od predpasnikov baronice Marije Terezije Oršič, sicer pretkan z zlatom in vreden 25 goldinarjev, pa je bil papagajasto zelen⁴⁷. Kava je torej v pojmovni svet kranjskih plemičev bolj kot z vonjem in okusom vstopala z barvo. Toda ali se je temu čuditi, če pomislimo na svarilne in prav strašče besede deželnega fizika, "ruhgedachten herrn Doctoris de Coppinis", ki je bil kot nesporna medicinska avtoriteta⁴⁸ povabljen, da v Slavi med drugim spiše tudi nekaj o kavi. V jeziku znanosti, latinščini, s čimer se njegov sestavek že na prvi pogled loči od Valvasorjevega teksta, je povzemajoč danskega zdravnika Simona Paulija zapisal, da pitje kave moške feminizira in ima za posledico, da se "genitalno seme zaradi žvepla v kavi posuši, tako da moški ni več sposoben poplačati davka in dolga v zakonski spalnici. Izkušnja nam to na primeru Perzijcev in Kitajcev dokazuje. Kajti, kakor priča Olearius, kava Perzijce sterilizira..."⁴⁹ Redaktor Slave, svetovljanski Francisci, je temu seveda ugovarjal in navajal prav nasprotna mnenja drugih zdravnikov in lastne pozitivne izkušnje⁵⁰. Če se torej de Coppinisovo mnenje kreše s Franciscijevim in se dr. Janez Anton Sumrekher pl. Liechtental o zadevi hoče dodatno seznaniti s knjigo Beschreibung der Coffe, Thee, Tshokholada, Tobaghks und dergleichen, če se grofu Trileku zdi, da tri kavne skodelice bolj kot v javnost z damastnim prtom pogrnjene mize sodijo v zgornji predel bele pločevinaste hišne lekarnice, morda za odmero neke skrivnostne rdeče tekočine v štirih stekleničkah⁵¹, si baronica Oršič in njena mati baronica Grimshitz s kavo ne delata sivih las. Kot ženski ju sušenje moškega semena, o katerem učenjači de Coppinis, ne more prizadeti, zato lahko v miru uživata v vonju, ki se suklja iz dveh večjih kavnih skodel z modrimi rožami ali dveh majhnih rumenih "caffe peherlein". Obe dami sta intenzivno gojili kulturo pitja kave. Hči ima ročko in 16 kavnih skodelic različnih velikosti iz porcelana in

⁴² Ehre, XI, str. 320.

⁴³ Žal je inventar kneza Ferdinanda Auersperga nepopoln in je v rubriki srebrnina popisane le srebrne pozlačene jušnike. Vendar je le-ta dober indic za domnevo, o dobri založenosti s srebrnino, najbrž tudi s krožniki in skledami.

⁴⁴ O ponošenih oblačilih plemiških otrok glej M. Štuhec, Materialna kultura plemstva na Kranjskem v 17. stoletju. Magistrska naloga, Ljubljana 1993. 4. poglavje, opombe 124-141.

⁴⁵ AS, ZI, fsc. 5 lit. B št. 14, str. 5; fsc. 34 lit. P št. 28, str. 109; fsc. 31 lit. M št. 22, str. 7.

⁴⁶ Sladkor je že v 18. stoletju statusni simbol in uporabljen le v kuhinjah najvišjih družbenih slojev. Glej o tem R. Sandgruber, Selensüchte, Güternachfrage und Industrialisierung. Beispiele zu einer Sozialgeschichte der Genussmittel in Österreich. v: Ethnologia Europaea 14, str. 147.

⁴⁷ AS, ZI, fsc. 52 lit. Z št. 19, str. 68, 69; fsc. 54 lit. Z št. 4, str. 33; fsc. 39 lit. O št. 10, str. 123.

⁴⁸ O Coppinisu glej SBL I Ljubljana 1925-32, str. 84.

⁴⁹ Glej Ehre III, str. 333; "...semen genitale exsiccet adeo ut maritale debitum & vectigal in thalamo persolvere, suppare vires non sint, ob ipsius exsiccationem, ratione sulphuris proprii. Quod per experientiam probatur, tum Persarum, tum Chinesium exemplo. Nam Persae, teste Oleario, à Coffe sterilescent..."

⁵⁰ Isto, str. 339 in dalje.

⁵¹ AS, ZI, fsc. 43 lit. S št. 80, str. 40. O Trilekovi hišni lekarni in njeni vsebini glej AS, ZI, fsc. 46 lit. T št. 25/II, str. 64.

majolike, mati pa osem "*caffè Böcherl*"⁵². Poleg njiju poseben odnos do kave s specializirano posodo izpričujejo še pravnik Franc Albert Pelzhoffer s šestimi kavnimi skodelicami, groficea Strassoldo s kavno ročko in skodelico iz majolike, baron Vajkard Barbo s srebrno kavno ročko in baron Mordax s petimi skodelicami in dvema škaticama s kavo⁵³. Kakorkoli pač podatke o kavi iz inventarjev gnetemo in ubesedimo, kava si okoli leta 1700 počasi utira pot v kranjske plemiške domove⁵⁴ in z njo poleg novega okusa prihaja tudi mirnejša, intimnejša družabnost. Dolga, dvesto let dolga, pa je bila njena pot iz "*Stokhador zimmer*" gradu na Grmu do tiste podstrehe s slamo kamor se je bilo treba povzpeti po "*strmih polomljenih stopnicah, lestvi podobnih*", in do tistega zlobnega: "*Pustite me pri miru...Ne maram zdaj!*"

Čaj je v začetku 18. stoletja na Kranjskem še večja novost kot kava. Nanj naletimo le v treh inventarjih. Omenjeni mati in hči sta imeli čajnik (Thekrügl) z lesenim pladnjem, na Brdu pa so pri baronu Ferdinandu Ernestu Apfalterju čaj shranjevali v pločevinasti škatici. V času popisa je bila polna⁵⁵.

Nov artikel, sicer ne prehramben, najsi znana šaljevka pravi, da sta ga lisica in lisjak pila, je bil tobak. Z njim povezani predmeti so v inventarjih srede 17. stoletja izjeme. Ko so komisarji 30. decembra 1653 v ljubljanski gostilni pri Črnem orlu beležili imetje barona Petra Reinharda Lewenberga, gospoda v Novi vasi in Ravnah, so poleg etuija s srebrnim jedilnim priborom, pozlačene srebrne ure, dveh srebrnih križcev, strgala za jezik in pečatnika našli tudi srebrno, pozlačeno tobaknico, obloženo z granati. Približno v istem času je Jurij Sigmund pl. Hochenwart zapustil šest njuhalnih robcev⁵⁶. Inventarji mlajše skupine vzorca pa že nakazujejo večje uživanje tobaka pri plemstvu. V devetih najdemo predmete povezane z njim. Ob šestih moških so se užitek vsesavanja njuhanca v napudrane nosnice in glasnega usekavanja v robce predajale tudi tri dame. Pri vseh novotarijah nepogrešljivi Oršičevi, sta se pridružili še baronica Marija Barbara Tshetshker in

žena računskega mojstra v Morski krajini Hansa Jakoba pl. Peteneka, Marija Terezija⁵⁷.

Štirje svileni in trije platneni "*shnupftücher*" ter dve srebrni tobaknici iz zapuščin imenovanih gospa nam najprej, kakor že pred skoraj stoletjem Vladimirju Levcu⁵⁸, izvabijo: aha, fine dame so morale biti ljubiteljice..., potem pa oboroženi z napredkom historičnih ved, marksizmom, fenomenologijo in strukturalizmom, nouvelle histoire, Sozialgeschichte in new economic history, historično antropologijo, socialno antropologijo in antropologijo kar tako, v zvezi z ženskami in tobakom pribijemo: kranjska plemiška elita na prelomu 17. v 18. stoletje žensk glede potrošnje novotarij ni diskriminirala. Razširjene ženske nozdrvi, skrite v svilenem robcu so bile tolerirane, specifična delitev vlog na moške in ženske v zvezi s tobakom v začetku 18. stoletja še ni bila izvršena⁵⁹. Pač pa so predmeti, povzcani s tobakom imenitno sredstvo za postavljanje. Izvleči srebrno tobaknico, si natresti tobaka na hrbitišče roke, ga morda ponuditi sogovorniku in pri tem kakor ponevedoma razkriti še verižico srebrne žepne ali ovratne ure⁶⁰, pritegne poglede in pokaže bogastvo, okus in svetovljanstvo. Vsakdanje življenje je pač tudi v 17. stoletju neprestana produkcija in pošiljanje znakov.

Zusammenfassung

Krainer Suite für Spiegel, Gabel, Messer, Löffel, Kaffeeekännchen, Teekanne und Schnupftuch

Der Artikel behandelt die Essensgewohnheiten des Krainer Adels im 17. Jahrhundert. Er stützt sich auf das Erziehungsbuch "New beglantzter Zucht

⁵² AS, ZI, fsc. 39 lit. O št. 10, str. 152-156; fsc. 17 lit. G št. 61, str. 47.

⁵³ AS, ZI, fsc. 35 lit. P št. 82 str. 3; fsc. 43 lit. S št. 81, str. 41; fsc. 6 lit. B št. 41, str. 8; fsc. 31 lit. M št. 56, str. 71.

⁵⁴ Tudi v tej zvezi Kranjska ni zaostajala za drugimi avstrijskimi deželami in Evropo. O širjenju kave tom glej Sandgruber, v opombi 32 novedno dela, str. 192. Primerjaj tudi geslo kavarno v Enciklopediji Slovenije 5.

⁵⁵ AS, ZI, fsc. 39 lit. O št. 10, str. 157; fsc. 17 lit. G št. 61, str. 48; fsc. 2 lit. A št. 29, str. 134.

⁵⁶ AS, ZI, fsc. 39 lit. L št. 16, str. 4; fsc. 21 lit. II št. 18, str. 28.

⁵⁷ AS, ZI, fsc. 39 lit. O št. 10, str. 120; fsc. 52 lit. Z št. 18, str. 14; fsc. 35 lit. P št. 79, str. 21. Kakar pri vseh številkah velja tudi pri teh poudariti, da gre za orientacijske vrednosti, ki kažejo, ali je nek predmet ter z njim povezane dejavnosti in novode močno ali šibko zastopon. Nikakor po ne mislim, da je no Kronjskem v začetku 18. stoletja kadilo točno 12,50% plemičev in 13,0% plemkinj, kar bi sledilo iz razmerja med številom vseh maskih inventarjev in številom maskih inventarjev, v katerih se predmeti, povezani s tabakom pojavljajo, azirana iz ustreznega razmerja ženskih inventarjev.

⁵⁸ Primerjaj V. Levec, *Schlass und Herschaft Flädnig in Oberkroin*, MMVK/9 1896, str. 215, kjer Levec opisuje inventor baronice Ane Flödnik iz leta 1750. Ob srebrni tobaknici iz njene zapuščine zapiše: "Die gute Dame scheint wohl eine eifrige Verehrerin des damals sogar in hohen Kreisen verbreiteten Schnupftobaks gewesen zu sein".

⁵⁹ O toboku in kolenju glej Sandgruber, v opombi 32 novedno delo, str. 208 in dalje; isti, v opombi 46 cit. delo, str. 147 in dalje; isti, *Die schöne Frauen rouchen*, Beiträge zur historischen Soziokunde 1984/1, str. 11-20. Glej tudi T. Čepič, *Ljubljonska tobakno tavnica skozi čos*, v: *Opajnost tobaka*, Ljubljona 1991.

⁶⁰ Proviloma srebrne žepne ali ovratne ure sa bile nojdene v 15 inventarjih prvega desetletja 18. stoletja (21,2%) in v 7 inventarjih iz let 1651-1660 (13,7%). Poleg teh so obstojale še nomizne in stenske ure, taka do je inventarjev z urami v obeh skupinah več.

Spiegel der adligen Jugend", das 1659 Adam Sebastian von Siezenheim, Beamter der Krainer Landesstände, verfaßt hat, und auf einer Auswahl von 122 Nachlaßinventaren adliger Personen, die in den Jahrzehnten von 1651-1660 und 1701- 1710 entstanden sind. Wie das Kapitel über die Tischmanieren in Siezenheims Werk zeigt, ist der Tisch ein Platz, wo bestimmte Regeln befolgt werden müssen, ein Platz, wo Empfindlichkeit und Zwang der Gesellschaft die Spontaneität des einzelnen begrenzen. Zahlreiche Ge- und Verbote beziehen sich auf Reduzierung, Zurückhaltung, Verbergen von Gemütsverfassungen, Gebärden, Wünschen, Gefühlen, Berührungen, Blicken und Gedanken. Das Ideal eines jungen Adligen bei Tisch ist gedämpfte Freude und Mäßigkeit. Sanktionen für unschickliches Benehmen, wie Nahrung betasten, Finger ablecken, mit den Händen in den Zähnen stöchern, mit den Ärmeln den Mund abwischen, ein halb aufgegessenes Stück Nahrung anbieten usw., sind Gelächter und Beleidigungen, die den Adligen ohne Manieren gesellschaftlich degradieren (sein Benehmen gilt als bäurisch) oder ihn mit Tieren vergleichen (wer große Stücke schluckt

gleichet einem Storch). Die Vielfalt der am Tisch gebrauchten Gegenstände (z.B. Einbürgerung der Gabel seit der Mitte des 17. Jahrhunderts und Besteckfolge), die in den Nachlaßinventaren eingetragen sind, weisen deutlich auf eine Individualisierung ihres Gebrauchs. Besteck, Teller, Servietten und die zahlreichen Stühle, die für eine Person bestimmt sind, stellen sowohl in der Mitte des 17. Jahrhunderts als zu Beginn des 18. Jahrhunderts den Standard dar. Eine Änderung der Tischmanieren, die seit dem Ende des 13. Jahrhunderts bis zum Ende des 18. Jahrhunderts in den europäischen Adelskreisen vom bescheidenen mittelalterlichen Besteck und Geschirr, vom Gebrauch gemeinsamer Schüsseln, vom Essen fester Nahrungsstücke mit den Fingern und dem Trinken von Suppen und Getränken aus gemeinsamen Gefäßen zu stark differenziertem Besteck und komplizierten Essensgewohnheiten führte, ist in Krain im 17. Jahrhundert in vollem Gange und läßt sich mit dem Stand im übrigen Europa vergleichen. So kommen im 17. Jahrhundert in Krain mit dem Auftreten des Tabaks neue Gegenstände in Gebrauch und zu Beginn des 18. Jahrhunderts noch Kaffee- und Teegeschirr.